

Головач А. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових,
адміністративно-правових та кримінально-правових дисциплін
Донецького університету економіки та права

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Анотація. У статті визначено зміст та сутність взаємодії установ виконання покарань з іншими суб'єктами запобігання злочинам у зазначеній сфері суспільних відносин, встановлені проблеми, що виникають на цьому шляху, та розроблені науково обґрунтовані заходи щодо їх вирішення по суті.

Ключові слова: взаємодія, координація, установа виконання покарань, суб'єкти запобігання злочинам, засуджений, запобігання, злочин.

Постановка проблеми. Як свідчать результати наукових досліджень, в основу співробітництва установ виконання покарань (далі – УВП) з іншими правоохоронними структурами України покладена напрацьована та зумовлена певними традиціями (стереотипами, досвідом тощо) практика. Взаємодія здійснюється у поєднанні з багатогранною та двосторонньою засадами діяльності вказаних суб'єктів. Вони взаємно доповнюють одна одну. І хоча немає сумніву в необхідності двосторонніх відносин, однак очевидні й перспективи багатосторонніх контактів, що впливають із завдань боротьби зі злочинністю. З огляду на те, що взаємодія становить складний та безперервний процес, необхідно розглянути її як окремо взяте явище для точного відображення її змісту, а потім, розглядаючи конкретні форми взаємодії УВП з іншими правоохоронними органами, показати динаміку цього процесу. Хоча поняття «співпраця» та «взаємодія» не мають принципових відмінностей, але з огляду на процедурний аспект названих явищ зміст взаємодії, як правильно вважає низка дослідників, має детальніший вигляд, де остання – це обмін результатами діяльності, у процесі якої важливо не тільки здійснити обмін інформацією, а й організувати обмін діями, спланувати загальну діяльність [1, с. 61]. Крім того, як свідчить проведений нами аналіз, незважаючи на поширеність застосування поняття «взаємодія», досі не існує загальноприйнятого його визначення.

Отже, існує складна теоретична та практична проблема, що потребує вирішення на науковому рівні. Саме це й стало вирішальним під час вибору теми цієї наукової статті, а також визначило її основне завдання – на підставі встановлення суттєвих змістовних ознак поняття «взаємодія» розробити науково обґрунтовані заходи щодо удосконалення нормативно-правових засад і практики діяльності усіх суб'єктів запобігання злочинам, що задіяні у сфері виконання покарань України.

Вивчення наукової літератури показало, що досить плідно та ефективно розробками питань, пов'язаних із взаємодією суб'єктів запобігання злочинам у сфері виконання покарань займаються такі учені, як О.М. Бандурка, В.О. Бадира, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, А.В. Боровик, В.В. Василевич, В.В. Го-

ліна, Л.М. Давиденко, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, І.М. Копотун, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, В.А. Меркулова, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець та інші.

Метою дослідження є визначення змісту та сутності взаємодії установ виконання покарань з іншими суб'єктами запобігання злочинам у зазначеній сфері суспільних відносин, встановлення проблемних питань, що виникають на цьому шляху, та розроблення науково обґрунтованих заходів щодо їх вирішення по суті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «взаємодія» широко використовується в теорії і на практиці, оскільки відображає характер природи та участі різних правоохоронних органів у вирішенні завдань, що стоять перед ними. Крім того, поняття «взаємодія» розглядається різними галузями знань, кожна з яких дає йому своє визначення. Так, мовознавство тлумачить слово «взаємодія» як «<...> співдія, співдіяння, взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-чим-небудь» [2, с. 259]. У широкому розумінні взаємодія є філософською категорією, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну зумовленість і породження одним об'єктом іншого [3, с. 65]. Взаємодія є об'єктивною й універсальною формою руху, розвитку, що визначає існування та структурну організацію будь-якої матеріальної системи. Отже, без здатності до взаємодії матерія не могла б існувати.

Сучасна філософія визначає взаємодію як поняття для визначення впливу речей одна на одну, для відображення взаємозв'язків між різними об'єктами та для характеристики форм людського буття, людської діяльності і пізнання [4, с. 65]. У понятті «взаємодія» фіксуються прямі і зворотні впливи речей, воно охоплює прямі й опосередковані відносини між об'єктами і системами. Таке визначення взаємодії є всеосяжним і застосовується для відображення будь-яких процесів і форм вияву свідомості, зокрема кримінально-виконавчих правовідносин.

У вузькому значенні у правозастосовній діяльності термін «взаємодія» означає упорядкування, взаємозв'язок, узгодження [5, с. 626], тобто це є процес взаємозалежної, погодженої діяльності різних його суб'єктів. Такий взаємозв'язок чи взаємні дії можливі за наявності певних умов:

а) у взаємодії мають брати участь принаймні два суб'єкти. Це означає, що кожен з учасників має ясно усвідомлювати, що він є суб'єктом взаємодії і виконує покладені функції водночас з іншим суб'єктом;

б) має бути окреслена спільність мети і завдань для всіх учасників взаємодії. Роз'єднаність, як свідчить практика, призводить до втрати змісту взаємодії.

Розглядаючи єдність завдань і цілей, слід зазначити, що боротьба зі злочинністю, захист законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб та в цілому правопорядку є єдиним завданням для всіх правоохоронних органів. Його виконання складається з низки послідовних етапів, конкретизованих за своїм змістом.

Зважаючи на те, що в юридичних наукових джерелах тлумачення терміна «взаємодія» дається лише в широкому розумінні [6] та є об'єктом окремого дослідження, доцільним стосовно діяльності УВП є поняття, що розроблено військовою наукою. Відповідно до цього взаємодія – це узгодження (координація) за завданнями (об'єктами), напрямками, рубежами (районами і часом дії підрозділів, частин, з'єднань і об'єднань різних видів Збройних сил, родів військ) за ціллю, місцем та часом бойових дій в інтересах досягнення загальної мети бою та операції [7, с. 123]. Під взаємодією правоохоронних органів слід розуміти впорядковану чинним законодавством України та іншими нормативно-правовими актами діяльність вказаних суб'єктів, яка узгоджена між ними за об'єктами, предметом, завданнями і напрямками співпраці та спрямована на досягнення загальної мети боротьби із злочинністю або окремої тактичної цілі на певній стадії профілактики або вчинення злочину.

Як свідчить аналіз доктринальних джерел, наука управління розглядає соціальну систему як цілісну, динамічну структуру, що складається з елементів, взаємопов'язаних між собою. Без відносно стійких зв'язків і без взаємодії частин (елементів) ціле (система) під впливом внутрішніх і зовнішніх впливів може розпастися. До того ж взаємодія елементів є необхідною умовою збереження стійкості, цілісності соціальних систем. Водночас вона забезпечує ефективне виконання функцій, загальних для всіх учасників спільної діяльності, тому функції управління мають загальний для спільної діяльності характер і покликані забезпечувати необхідну їй узгодженість. Водночас взаємодія передбачає спільну узгоджену діяльність як елементів певної системи, так і кількох систем (наприклад, системи МВС і системи ДКВС). Отже, організація взаємодії є складовою частиною організаторської роботи з узгодженої діяльності цих систем та їх елементів. Проте вивчення юридичних джерел радянської епохи показало, що взаємодія у правоохоронній діяльності завжди була пов'язана з визначенням суб'єктів, між якими цей взаємозв'язок відбувався. Такий підхід дозволяв детальніше розкрити структуру, форму, зміст такого явища, зрозуміти природу функціонування елементів взаємодії. Зміст останньої полягав у погодженні у просторі та часі спільних дій двох або більше учасників, які вирішували загальне завдання та надавали допомогу один одному в процесі його виконання [8, с. 5]. Як слушно зазначив О.М. Яковлев, наявність взаємодії сама собою ще нічого не говорить про її характер, тобто цим поняттям однаково охоплюються також випадки ворожнечі, антагонізму, конфлікту [9, с. 18].

Питання взаємодії державних органів й УВП поміж собою та з іншими правоохоронними органами в науковій літературі є недостатньо вивченими. З огляду на те, що Державна кримінально-виконавча служба (далі – ДКВС) протягом тривалого часу була у складі Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України, вказану проблему розглядали в комплексі діяльності органів внутрішніх справ (далі – ОВС). До характерних ознак взаємодії у системі ОВС вчені віднесли такі: діяльність, наявність кількох (не менше двох) суб'єктів взаємодії, зміст завдань, що вирішуються [1, с. 62]. Як показує дослідження, ці ж

елементи можуть бути характерними і для взаємодії в системі органів УВП з огляду на те, що вони є складовими частинами наукової моделі наукового терміну «взаємодія», а отже, – загально визначеними.

Решта ознак взаємодії оцінюються вченими по-різному. Так, не всі науковці включають до своїх варіантів визначень такі ознаки, як нормативна база, становище суб'єктів взаємодії в ієрархії системи, узгодженість заходів за ціллю, місцем, часом, методами, сумісність діяльності тощо. Деякі вчені не включають у поняття «взаємодія» нормативну базу у зв'язку з її очевидністю та загальністю. Інші дослідники вважають, що вказівка про необхідність правової основи для взаємодії у цьому визначенні обмежить зміст поняття і послабить його значення для практики. Деякі вчені серед ознак взаємодії називають рівне становище взаємодіючих елементів системи, рівноправність суб'єктів, які взаємодіють на одному рівні, діяльність рівноправних елементів тощо. Проте більшість фахівців наводять визначення взаємодії, встановлюючи її діапазон за метою, місцем та часом, а дехто – ще й за методами. Отже, виявляється, що наявність у визначенні взаємодії ознаки узгодженості за метою, місцем та часом обмежує обсяг визначального поняття та зводить його лише до окремих видів взаємодії. На практиці трапляються і такі випадки, за яких визначається тільки загальне завдання і узгоджуються шляхи його вирішення, а місце та час відповідних дій обираються самими органами, що взаємодіють. В інших випадках, навпаки, узгоджується місце, а методи вирішення обираються суб'єктами самостійно. Практиці відома також достатня кількість випадків взаємодії, яка здійснюється не в результаті заздалегідь узгодженої діяльності і не через відповідну регламентацію її в нормативному акті, а внаслідок ініціативи одного із суб'єктів взаємодії. Деякі вчені називають серед ознак взаємодії і сумісну діяльність. Слід зазначити, що використання цього терміна дещо звужує зміст поняття, що розглядається. Крім того, якщо розглянути зміст слова «сумісно», то можна констатувати, що спільна участь двох суб'єктів в одному заході не рівнозначна їх взаємодії. Остання існуватиме лише в тому випадку, якщо інтереси одного підкорені, ураховують, узгоджуються з інтересами іншого, коли від діяльності одного суб'єкта настає реальна користь для іншого. Тому, керуючись вимогою загальності визначення, слід погодитись із тим, що сумісність дій також не може бути обов'язковою ознакою взаємодії.

Як показують результати дослідження, у деяких наукових працях вживаються поруч слова «взаємодія» та «координація» [10]. На думку одних авторів, «взаємодія» та «координація» – це слова-синоніми, що означають узгодженість дій. На переконання інших дослідників, «взаємодія» – це ширше поняття, ніж «координація». На думку третіх вчених, навпаки, ширшим поняттям є «координація». Четверті вважають координацію організацією взаємодії. Проведений аналіз наукової літератури вказує на відсутність тотожності між координацією та взаємодією, оскільки координація – це функція одного із суб'єктів системи, а взаємодія – принцип діяльності, засіб контактів із суб'єктами інших систем. Крім того, координація на відміну від взаємодії містить у собі елемент підкорення волі координуючого органу системи, що спрямовує автономну діяльність на виконання загальних завдань, поставлених перед виконавцями [11, с. 139]. Водночас взаємодія є не тільки засобом, який забезпечує виконання завдань щодо боротьби зі злочинністю, вона є необхідною, щоб своєчасно втілити спільно сплановані заходи щодо боротьби зі злочинністю, зокрема в галузі

профілактики цього суспільно небезпечного явища. Оскільки взаємодія є процесом не стихійним, а керованим, забезпечує не тільки збереження системних якостей, їх стійкість, але й впливає на ефективність управління, то виникає необхідність у координації зусиль з боку суб'єкта управління.

Наука управління розглядає координацію як узгодження діяльності різних ланок державного апарату, установ і організацій для ефективного вирішення поставлених завдань. На відміну від взаємодії відносинам координації властива вже не пряма, а опосередкована і багатозначна детермінація елементів. Кожен з них зазнає впливу не одного (або кількох) безпосередньо пов'язаного з ним спільними діями елемента (що характерно для відносин взаємодії), а множини інших елементів, прямо з ним не пов'язаних. Це означає, що суб'єкт управління впливає на підпорядковані елементи системи, забезпечуючи її керованість шляхом приведення у відповідність, упорядкування загальної діяльності з виконання завдань у вигляді внесення відповідних корективів.

У концепції зарубіжних фахівців координація розглядається як засіб подолання невизначеності, джерелом якої для організації є динамічне зовнішнє середовище та технологія, що пов'язується з виробленням адекватних соціальних норм і стандартів поведінки [12, с. 74-77]. Інша група вчених визначає координацію як управління, що розглядається у контексті забезпечення узгодженості спільної діяльності об'єктів управління [13, с. 85]. Крім того, деякі дослідники відносять координацію до функцій управління. Координація і може здійснюватися за такими правилами: а) у певних межах; б) з урахуванням обов'язкових факторів координатора без підпорядкування йому; в) на основі договору координованих осіб.

Висновки. Отже, розглянувши схожі за змістом поняття «взаємодія» та «координація», можна дійти висновку, що термін «координація» є ширшим за термін «взаємодія», оскільки перша забезпечує організацію другої. Взаємодія у широкому розумінні – це взаємопов'язана, узгоджена за місцем, часом й обсягом повноважень діяльність кількох суб'єктів, що спрямована на виконання загального завдання із захисту законних інтересів, прав і свобод фізичних і юридичних осіб та боротьбу зі злочинністю. Як показало наше дослідження, взаємодія становить узгоджену діяльність державних органів, УВП та інших, зокрема ОВС та правоохоронних органів, а також державних і громадських організацій щодо спільного вирішення їх статутних завдань та щодо досягнення мети покарання, що зазначена у ст. 50 КК України. Взаємодія вказаних суб'єктів полягає в узгодженні їх дій, спрямованих на зміцнення законності та правопорядку, запобігання та викорінення злочинів як у ДКВС, так і у країні загалом. Вона здійснюється в межах компетенції цих органів у способи і за допомогою методів, що властиві кожному з них. Але для ефективної взаємодії потрібна їй координація, тому не викликає сумніву

особлива узгодженість дій державних органів й УВП як з окремим правоохоронним органом, так і загалом з їх системою.

Література:

1. Бюджетний кодекс України: офіційне видання. К.: Ін-Юре, 2004. 166 с.
2. Багреева Е.Г. Социокультурные основы ресоциализации преступников: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.08. М., 2001. 54 с.
3. Букалов О. Поділ на «нас» і на «них» – помилковий (проблеми місць позбавлення волі, адаптація колишніх ув'язнених). Український юрист. 2005. № 3. С. 38-39.
4. Блувштейн Ю.Д., Зырин М.И., Романов В.В. Профилактика преступлений. Минск: Университетское, 1986. 287 с.
5. Блецкан М.И. Диалектика формирования научных абстракций. Львов: Вища шк., 1989. 180 с.
6. Аванесов Г.А. Теория и методология криминологического прогнозирования. М.: Юрид. лит., 1972. 334 с.
7. Брызгалов И.В. Насильственные преступления, совершаемые в ИТК, и их профилактика: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 1984. 18 с.
8. Антонян Ю.М. Жестокость в нашей жизни. М.: Инфра-М, 1995. 319 с.
9. Васильев В.Л. Юридическая психология. СПб.: Питер, 2000. 624 с.
10. Анисимков В.М. Тюремная община: «Вехи истории». Историко-публицистическое повествование. Саратов: СГАП. 1993. 72 с.
11. Алексеев А.И., Сахаров А.Б. Причины преступлений и устранение их органами внутренних дел. М.: Моск. высш. шк. милиции, 1985. 47 с.
12. Беца О.В. Психолого-педагогична класифікація засуджених як основа диференційного та індивідуального підходу до них у процесі перевиховання. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. К.: Київ. ін-т внутр. справ, 1999. №4. С. 73-85.
13. Андреев В.Н. Предупреждение правонарушений в следственных изоляторах: учеб. пособие МВД СССР. ВНИИ. М., 1990. 80 с.

Головач А. В. О некоторых проблемных вопросах взаимодействия учреждений исполнения наказаний с другими субъектами предотвращения преступлений

Аннотация. В статье определено содержание и сущность взаимодействия учреждений исполнения наказаний с другими субъектами предотвращения преступлений в указанной сфере общественных отношений, установлены проблемы, возникающие на этом пути, и разработаны научно обоснованные меры их решения.

Ключевые слова: взаимодействие, координация, учреждение исполнения наказаний, субъекты предотвращения преступлений, осужденный, предотвращение, преступление.

Golovach A. About some problems of intervention of the institutions of compliance with other security agencies

Summary. The article defines the content and essence of the interaction of penitentiary institutions with other actors for the prevention of crimes in this area of public relations, identifies the problems that arise along this path and develops scientifically substantiated measures for their substantive resolution.

Key words: interaction, coordination, penal institution, actors for crime prevention, condemned, prevention, crime.